

MEDIAD

Medya ve Din Araştırmaları Dergisi | Journal of Media and Religion Studies

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Haziran 2021, 4(1), 121-136

Geliş: 08.06.2021 | Kabul: 17.06.2021 | Yayın: 29.06.2021

DOI: 10.47951/mediad.949640

Nazife Şişman Düşüncesinde Dijitallik ve Din

Ömür Nihal KARAARSLAN *

Aylin Yonca GENÇOĞLU**

Öz

Enformasyon teknolojilerinin hızla gelişmesiyle birlikte dijital süreçler toplumsal hayatın hemen her alanına nüfuz etmektedir. Sosyal bilimlerde bu alana yönelik geniş bir literatür şimdiden oluşmuş durumda. Fakat dijital çağın farklı kültürler açısından anlamı hala incelenmeye muhtaç görünmektedir. Bu çalışma söz konusu ihtiyaca binaen çalışmalarını şekillendiren Nazife Şişman'ın dijital kültüre, bu kültürün dinle ilişki biçimlerine dair ortaya koyduğu fikirleri konu edinmektedir. Şişman dijital süreçleri, mevcut literatürün teorik yaklaşımları ve kavramsal çerçeveleri üzerinden analiz etmekte, dijitalliğin din ile ilişkisini çalışmalarında merkeze almaktadır. O temelde meseleyi dört boyutta incelemektedir. Bunlar: Yaşanan gerçeklikle dijital dünyanın gerçekliğinin iç içe geçmesi sonucu ortaya çıkan bir gerçeklik kaybı. Dijital teknolojilerin gündelik hayata hakimiyetinin biçimlendirdiği kültür. Bu kültürün Müslümanın dünyaya bakışı ve kimliğine etkileri. Dijitalleşmenin bilginin üretimi, niteliği ve dolaşım hızında getirdiği dönüşümler. Şişman'a göre dijital toplum, insanın bedeninde, gündelik yaşam pratiklerinde, ritüellerinde köklü bir dönüşümü üretmiştir. Böylelikle yeni bir gerçeklik evreni şekillenmiştir. Makale, Şişman'ın bu temel üzerinden ayrıntılandığı görüşlerine odaklanmaktadır. Onun fikirlerinin eleştirel bir gözle incelenmesine odaklanan çalışma, Müslüman dünyanın dijitallikle ilişkisine dair bir izlek sunmayı hedeflemektedir. Bu anlamda çalışma, söz konusu literatürün teorik tartışma eşliğinde değerlendirilmesiyle oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nazife Şişman, Dijital Çağ, Dijital Toplum, Mahremiyet

Digitality and Religion in the Thought of Nazife Şişman

Abstract

With the rapid development of information technologies, digital processes have begun to influence almost every sphere of social life, and developed literature has already been formed in the social sciences for this sphere. However, the meaning of the digital age concerning different cultures still needs to be studied. This research studies the ideas by Nazife Şişman on digital culture and forms of relationship between this culture and religion, who has been shaped her studies based on the mentioned need. Şişman analyses digital processes through theoretical approaches and notional frameworks of the existing literature, putting in the center of her studies the relationship of digitalization with religion. On this basis, she researches the topic in four dimensions: loss of reality as a result of intertwinement of experienced reality and digital world; a culture shaped by the domination of digital technologies on daily life; the approach of the culture towards the Muslim world and its influence on Muslim identity; transformation in production, quality and circulation speed of information brought by digitalization. According to Şişman, the digital society caused a deep-scaled transformation in the human body and his daily life practices and rituals, shaping a new reality universe.

Keywords: Nazife Şişman, Digital Age, Digital Society, Privacy

ATIF: Karaarslan, Ö. N. ve Gençoğlu, A. Y. (2021). Nazife Şişman düşüncesinde dijitallik ve din. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDIAD)*, 4(1), s. 121-136.

* Doktora Öğrencisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, e-mail: nihalkaraarslan1985@gmail.com | orcid.org/0000-0003-1390-5194

** Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, e-mail: agencoglu@erciyes.edu.tr | orcid.org/0000-0002-6879-878X

Giriş

Dijital süreçler gün geçtikçe daha yoğun ve yaygın bir şekilde gündelik hayatımıza yerleşiyor. Çoktan çağımızın rutinine dönüşmüş durumda. Başta eğitim ve ekonomi olmak üzere hayatımızın her alanında dijitalliğin belirleyiciliğini görmek mümkün. Dijitalliğin bu denli hayatımızda yer edindiği bir durumda sosyal bilimlerin dijitallik konusuna ilgisiz kalması düşünülemez. Nitekim sosyal bilimlerin her disiplini farklı bağlamlarda dijitalliği anlamaya ve kendi normatif yapısı içinde konumlandırmaya çalışmaktadır. Konuya ilişkin ortaya konan eserler çoktan külliyat olarak nitelendirilebilecek düzeydedir. Öyle ki dijitalliğin belirleyiciliği sebebiyle bazı sosyal bilimciler içinde yaşadığımız çağı 'dijital çağ' olarak nitelendirmektedir.

Dijital kültüre ilişkin söz konusu ilgi, onun gündelik hayata ilişkin devrim niteliğinde yenilikler getirmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Kabul edilsin ya da edilmesin dijitalliğin kullanımıyla birlikte hayat eskisi gibi şekillenmemektedir. Oturduğumuz evlerden gezdiğimiz sokaklara kadar hayatımızın her alanı dijitalliğin getirdiği yeniliklerle yeniden organize edilir hale gelmiştir. Yapay zekâ çalışmaları, akıllı şehirler, online eğitim, uzay çalışmaları, teknolojik evler, akıllı şehirler ve daha burada sayamayacağımız birçok yenilik dijitalliğin bir sonucu olarak hayatımızın kopmaz parçası haline gelmiştir. Sosyal teoride bu süreci anlatmaya yönelik bir dizi yeni kavramsallaştırmalar üretilmiştir. Örneğin Zygmunt Bauman *akışkanlık* kavramı ile içinde yaşadığımız dönemi tanımlamaya çalışırken esasında dijitalliğin bir taraftan nasıl akışkan hayatlara neden olduğunu; diğer taraftan gözetim ve denetim alanlarını nasıl genişlettiğini sorguluyor (Bauman, 2018; Bauman ve Lyon, 2018). Benzer şekilde Jean Baudrillard gerçeklik ve hakikat tartışmalarından yola çıkarak *simülasyon ve sümülarklar* ayrımı üzerinden bir tanımlama ve anlama çabasına girmiştir (Baudrillard, 2003). Bazı toplumbilimciler ise dijital devrimi endüstri devriminin bir aşaması olarak görmüş ve endüstri 4.0 döneminde yaşayan insan birlikteliklerini ifade etmek için toplum 5.0 kavramını tercih etmişlerdir. Marc Auge (2017) süreci yer-yok kavramıyla dijitalliğin gelişimi ile mekânın kayboluşuna işaret ederken, Byung Chul-Han (2017) gizemin ve mahremiyetin yitirilmesine dikkat çekerek şeffaflık toplumu kavramsallaştırmasını önermektedir. Bu çalışmaya referans teşkil eden Manuel Castells (2005) ve Jan Van Dijk (2016) ise mevcut süreci *ağ toplumu* kavramıyla anlamaya çalışmışlardır.

Dijital kültürün bizim toplumumuz açısından dönüştürücü etkisine odaklanan çalışmalara baktığımızda yaşanan dönemi, kimlik bağlamında, dijital ortamların gerçeklikle ilişkisi açısından anlamaya çalışan Mustafa Derviş Dereli'nin (2020) *Sanala Veda: Sosyal Medya ve Dönüşen Dindarlık* adlı çalışması zikredilebilir. Mete Çamdereli'nin (2018) din ekseninde dijitalliği ele aldığı *Din Ekranında Nasıl Durur: Medyada Dinin Popüler Temsili* adlı eseri ve Ahmet Dağ'ın (2020) insanlık durumunun dijitallikle birlikte nasıl bir geleceğe sahip olduğunu tartıştığı *İnsansız Dünya Transhümanizm* adlı çalışma yine burada dile getirilebilir. Gerek Avrupa yazınında gerekse Türkçe literatürde dijital kültürü anlamaya ve yeni kavramsallaştırma çabaları ile açıklamaya çalışan örnekleri çoğaltabiliriz. Bütün bu kavramsallaştırmaların ortak noktası ise hayatımızın dijitallikle birlikte köklü dönüşümlere şahit olduğudur.

Literatüre bakıldığında, özellikle dijitalliğin dindarlık ve Müslümanlık üzerine etkilerini inceleyen çalışmaların Türkçe'de, Avrupa'da gelişen literatüre kıyasla çok daha sınırlı olduğu söylenebilir. Kavramsal ve kuramsal boyuttan ziyade dijital kültürün Müslümanlık pratikleri ile rabitasının nasıl şekillendiği, Müslümanların temsiliyetini nasıl etkilediği, dijital kültürü nasıl yorumladığı ve hatta dönüştürdüğü, dijital kültürün sekülerleştirici ya da desekülerleştirici etkilerinin neler olduğu ayrıntılarıyla tartışılmaya muhtaçtır. Esasında bu konu Türk modernleşmesine ilişkin şekillenen meselenin devamı niteliğindedir. Bu anlamda Avrupa modernitesinin nasıl karşılanacağına ilişkin literatürde yapılan tartışmaların, yine modernite kaynaklı şekillenen dijital kültüre ilişkin tartışmaların zemini niteliğinde olduğunu

ifade edebiliriz. Müslüman dünyada dijital kültürün nasıl konumlandırılacağı ise henüz netlik kazanmış değildir. Fakat az da olsa bu konumlandırmaya yönelik bir çabanın varlığından söz edilebilir. Bu makalenin konusunu, söz konusunu ihtiyaca binaen çalışmalarını şekillendirmiş olan Nazife Şişman'ın, dijital kültüre ve bu kültürün din ile ilişki biçimlerine dair ortaya koyduğu fikirler oluşturmaktadır. Makalede dijital kültürün genel çerçevesi ortaya konduktan sonra Şişman'ın genel düşünceleri ve dijital kültüre yaklaşımı eleştirel bir gözle ele alınacaktır. Bu yolla dijitalliğin Müslümanlıkla ilişki biçimlerinin odak noktaları tespit edilmeye çalışılacaktır.

Dijitallik ve Dijital Çağ

Sanayileşmenin hızlı bir şekilde dönüştürdüğü teknoloji, insanlık için gündelik hayatı kolaylaştırıcı bir etkide bulunmuştur. Üretim ve tüketim, teknolojinin imkanları ile daha seri hale gelmiş ve bu hız sayesinde yeni bir ekonomik sistemin temel mantığı şekillenmiştir. Genel bir ifade ile kapitalizm olarak nitelendirilen bu ekonomik sistem, tekniğin sürekli gelişimi ve gün geçtikçe küçülmesi suretiyle kendisini sürekli ve yeneden üretebilmiştir. Dijital teknolojiyi, Sanayi Devrimi'nin sürekliliği ekseninde düşünecek olursak, insanın teknoloji ile kurduğu ilişkinin dönüşümündeki hız çok daha kolay kavranacaktır. Üretim ve tüketim ilişkilerinin dönüşümüne imkân sağlayan teknoloji, bireyin çalışma hayatı dışındaki zamanını da biçimlendirmiştir. Özellikle internetin teknik araçlar ile yaygınlığının artması, internet ve internet teknolojilerinin, dünya tarihinde en az Sanayi Devrimi kadar büyük bir devrim olarak değerlendirilmesine sebebiyet vermiştir.

İnternetin teknolojik bir yenilik olarak hem kamusal alanda hem de bireysel alanda yaygın bir biçimde kullanılması, internete dair yeni kavramların sosyal bilimler literatürüne girmesini sağlamıştır. Web, internet, Google, sanal alem bu kavramlardan bazılarıdır. İnternetin beraberinde getirdiği kavramlar toplumun bu kavramlarla birlikte düşünüp hareket etmesine neden olmuştur. Toplum iktisadi, sosyal ve kültürel bir dönüşümden geçmiştir. Bu dönüşümlerle birlikte oluşan yeni toplumsal ilişkiler; ağ toplumu, enformasyon toplumu, dijital toplum şeklinde tanımlanmıştır. Özellikle mikro elektronik alanında yaşanan teknolojik gelişim van Dijk'ın deyimiyile içinde bulunduğu dönem teknik, bilgi, ağlar veya dijital çağ olarak tanımlamayı beraberinde getirmiştir (2016, s. 30). Dijk'a göre son dönem insanlar arası iletişim, sosyalleşme, çalışma hayatının düzenlenmesi ve gündelik hayatın tamamına nüfuz eden birçok iletişim biçimi internetin sunduğu ağlar aracılığı ile gerçekleşmektedir. İnsanlar arasındaki ilişki tarihsel süreç içinde de ağlar aracılığı ile gerçekleşmekteydi. Ancak dijital çağın ağı, tarihsel süreçteki konuşma ve dil gibi insani araçların ötesinde, yapay bir zeminde gerçekleşmektedir. Bundan dolayı yazının bulunması ve yaygın bir biçimde kullanılmasından sonraki ikinci devrim, internetin bulunmasıdır (2016, s. 22). Dil ve konuşmanın ötesinde dijital ağlar içinde yaşadığımız toplumun internet aracılığı ile düşünmesine ve hareket etmesine neden olmaktadır.

Dijital kelimesi köken olarak sayısal veriler anlamından gelmektedir. İngilizce ve Fransızca dijital "tam sayılara ilişkin sayısal" sözlüğünden alıntıdır. İngilizce bir ile on arasındaki sayıların her biri rakam anlamına gelen *digit* sözcüğünden türemiştir. Dijital kelimesi ise verileri bir ekran üzerinde elektronik olarak gösteren anlamına gelmektedir (TDK, 2021).

Dijital çağ; ekran aracılığı ile elde edilen verilerin, bireylerin hayatında tek veri kaynağı olarak değerlendirilip dijital ekranın gündelik hayat içindeki vazgeçilmezliğini vurgulamak adına hâkim olan anlayışı ifade eden bir kavramdır. Castells'a göre teknoloji alanında meydana gelen değişiklikler ve internetin kullanılmaya başlanması o dönem çağını *enformasyon çağı*, o dönem toplumunu da *ağ toplumu* olarak değerlendirmemize neden olmaktadır. Castells teknolojik devrimin en önemli özelliğinin bilgi ve enformasyonu merkeze alması değil, bilginin kendisinin bilgi üretimine, bilgiyi elde etme araçlarına uygulanması olduğunu söyler. Bireyler enformasyon çağında internet aracılığı ile hiç olmadığı kadar aktiftir. Bireylerin aktifliği dijital ortamda veri alışverişinin hızını arttırmaktadır. Castells, bilgiye ulaşma, onu elde etme ve kullanma biçiminin,

teknolojik aygıtlar aracılığıyla yeni bir hal aldığı için altını çizmektedir. Bilgiye ulaşma hızı arttıkça bilgiyi elinde bulunduranların otoritesine ve bilginin gerçekliğine dair oluşan problemler alan da dijital çağın en belirgin özelliğidir. Castells enformasyon çağındaki ağ toplumunun temel motivasyonunun enformasyon olduğunu belirtir. Enformasyon temelli ilişkiler ise ağlar aracılığı ile sağlanmaktadır (2005, s. 80-90).

Benzer bir şekilde Jan Van Dijk *Ağ Toplumunu* kitabında nasıl ki insan vücudundaki düzen, besin ve kan alışverişi ağlar üzerinden sağlanıyorsa, toplumsal sistemde de devamlılık ağlar üzerinden sağlanmaktadır görüşünü savunur. Dijk'a göre medya ve iletişim alanında toplumlar yazı devriminden sonra bir de yeni medya devrimi yaşamıştır. "Yeni medya teknolojisi devrimseldir fakat devrimsel teknolojinin toplum üzerindeki etkisi evrimseldir ve toplumdaki eğilimleri güçlendirmektedir" (2016, s. 38). Yeni medya bütünleşmiş hipermetin kullanan hiperaktif bir özelliğe sahiptir. Coğrafi erişim ve depolama gibi bir problemi olmadığından her alana yayılma özelliği vardır. Özellikle web'de 2.0 özelliğinin gelişmesi ile dijital kullanım her alanda yaygınlaşmıştır. İletişim aracı olarak ele alınan yeni medya, hem kamusal hem de bireysel alanda kullanılan temel veri elde etme, koruma, iletme ve yaygınlaştırma aracı olmuştur (Dijk, 2016, s. 80). Özellikle Dijk dijital alanın kullanımını kolaylaştıran daha küçük, depolama alanı fazla olan ve taşınabilir olan tablet, telefon ve akıllı saat gibi araçlar ile bireylerin, grupların ve örgütlerin sosyal medya ağlarında birbirlerine daha da çok bağlandığı sonucuna varmaktadır. Kamusal ve bireysel internet kullanımının yaygınlaşması ağlar arası iletişimi ve ilişkiyi kolaylaştırmıştır. İnternet bugün gelinen noktada bireyin her an ulaşabileceği ve akıllı telefonlar aracılığı ile her an ağ içerisinde var olabileceği bir boyut kazanmıştır (Dijk, 2016, s. 160). İnsanın her an online olabildiği bu sistemin ortaya çıkardığı sonuçlar ve sahip olduğu özellikler ağ toplumu olarak tanımlayabildiğimiz dönemin de belli başlı özelliği olarak ele alınabilir.

Dijital çağda her kullanıcı bir kimliğe sahiptir. Bireyin sunduğu kimliğin birey için gerçekliği çok önemli olmaksızın, bireyin oluşturduğu ve sınırlarını kendisinin belirlediği bir kimlik olması, dijital ortamlara olan talebin gittikçe artmasının nedeni. Aslında dijital çağda bireyler oluşturdukları imajlar üzerinden bir kimlik sergilemektedirler. Oluşturdukları kimliklerdeki temel belirleyici unsur ise beğenilme, tıklanma ve yorum olarak varlıklarını devam ettirmektir. Bireyler dijital ortamda sosyal medya aracılığı ile iletişime geçtikleri, kabul ettikleri diğerleri tarafından; onaylanmak, yorum almak ve beğenilmek istemektedirler. Görme esasına yönelik oluşturulan imaja yönelik paylaşımlar ve paylaşımlara yönelik beğeni ve yorumlar arttıkça dijital ortamda bireyin bu ağlara yönelik bağımlılığı artmaktadır (Robins, 2013, s. 86). Kişi olduğu veya bürünmek istediği imaja dair verileri, siyasal yorumları, fotoğrafları, beğeni ve zevklerini ağlar üzerinde tercih ederek bir kimlik yaratmaktadır. Teknik imkanlar aracılığı ile bir sosyal ağdan diğer bir sosyal ağa geçişin kolaylığı sosyal ağları gündelik hayatın vazgeçilmezi kılmaktadır. Örneğin Instagram sosyal ağında kişi güne nasıl başladığına dair bir fotoğraf paylaşırken, günün ilerleyen zamanında Facebook'ta bir futbol müsabakasına dair bir paylaşımındaki yorumuna dahil olabilir veya Twitter'da siyasal görüşüne dair özlü bir söz paylaşabilir. Bu arada çalışmakta iken dahi biriken işlerine dair e-postalarını gözden geçirip onlara cevap yazabilir, yaptığı alışverişinin teslimatına dair bilgi edinebilir. Aylık market alışverişini de gezindiği sosyal ağlarda gösterilen reklamlar aracılığı ile gerçekleştirebilir. Molalarda gazete okuyabilir veya bir arkadaşı ile sohbet edebilir.

Gündelik hayatın tamamına yönelik bu dijitallik beraberinde yeni kültürel formlar, kimlikler ve zaman-mekân algısını da beraberinde getirmiştir. Sosyal ağların içinde gezinen bireyler için yeni bir mekân ve zaman tasavvuru kaçınılmazdır. Var olduğumuz yer üzerinde hareket ettiğimiz mekanlar değil, içerisinde gözlediğimiz veya gözetlediğimiz, gözün iştirak ettiği dijital mekandır. Dijital mekânın kendisine ait dijital zaman kurgusu da vardır. Dijital mekân üzerinde zaman parçalı ve bölünmüştür. Zamana ve mekâna dair değişimin en önemi nedeni dijital ağlardaki

hız olgusudur. Hız olgusu ve teknik araçlar ile sosyal ağlara geçişin kolaylığı zamana ve mekâna dair bireyde bir belirsizlik ortaya çıkarmaktadır. Birey bedenlen gerçek dünyanın bir yerlerinde vardır ancak zihnen elindeki akıllı telefon, tablet veya başka bir aygıt aracılığı ile dijital mekân ve zaman içerisinde. Birey çoklu mekân ve zaman içerisinde aslında hiçbir yerde ve hiçbir zamandır. Çünkü bilinçli olarak var olduğu mekân ya da zaman siberdir. Dijital toplumun belirgin bir diğer özelliği bir bölünmüşlük içerisindeki mevcudiyetidir. İş hayatında iken ev hayatına, evde iken iş hayatına, her iki işle meşgul iken de sanal bir ağda varlığını devam ettirebilir. Bu parçalanmışlık, parçalı bir algı ve anlayışı da beraberinde getirmektedir. Bireyi tek bir mekânda tutmanın yolu internet imkânı sağlayan araçtan onu uzaklaştırmaktan geçmektedir. Bauman bireyin bu parçalanmışlık halini cep telefonlarının taşınabilirliğinin kolaylığına bağlamaktadır. “Cep telefonu olmadan hiçbir yere gitmiyorsunuz. Cep telefonu varken asla dışarı çıkmış ya da bir yerden ayrılmış olmazsınız. Her zaman oradasınızdır. Ama asla tek bir yerde değilsinizdir” (2016, s. 81). Hiçbir yerde bulunamama hali fiziksel teması birey için imkânsız kılmaktadır. Mekândaki ve zamandaki bu yoksunluk içinde kurulan irtibatın ne kadar gerçek olduğu konusu tartışılmaktadır. Tıpkı orada olamama hali gibi ilişkilerde de tam bir odaklanma hali dijital ortamda söz konusu değildir. İlişkiler kısa süreli, anlık ve geçicidir. Bauman, sosyal medyadaki ilişkilerin anlık ve geçici olmasına rağmen dijital bağımlılığın kökenine yalnızlaşan ve kabul görüp onaylanmak isteyen bireyi koymaktadır (2014, s. 343). Televizyonun karşısına geçip onu öylece izleyen bir devirden sonra Bauman’a göre yeni teknolojiler ile insanlar pasifize olmaktan çıkıp aktif olan bireyler haline gelmiştir. Dijital toplumun fiziksel olarak bir yerde bulunup gerçekte orada olmama halini; dijital ortamın tüketime ve alışverişe yönelik cezbedici içerikleri bireye her an sunmasında da aramak mümkündür. Birey sanal ortamda sosyalleşirken bir yandan da ihtiyacına yönelik içeriklerle karşılaşması, onun dijital ortama alışveriş gözüyle yaklaşmasına da neden olmaktadır. Fiziksel bir temas olmaksızın ve yalnızca bir tuş ile gerçekleşen alışveriş, bireyin dijital olana bağımlılığını daha da arttırmaktadır. Her yeni teknoloji beraberinde gündelik hayata dokunacak birtakım değişiklikler getirmektedir. Bu bakımdan dijital dünya, kendi toplumunu, kültürünü ve bireyini ortaya çıkarmaktadır.

Dijital kültür Avrupa modernitesinin bir sonucu olarak bütün dünyaya yayılırken, dindarlar ve Müslümanlar açısından farklı tartışma bağlamlarına sahiptir. Bu tartışmaların en önemli odak noktası Müslümanların dini kimlikleriyle birlikte dijital kültürü nasıl karşılayacakları ve gündelik hayatına nasıl konumlandıracağıdır (Karaarslan, 2015, s. 37; Dereli, 2019). Nitekim gündelik hayat gün geçtikçe dijital bir kültürde şekillenmektedir ve böyle bir durumda Müslümanların gündelik hayatının nasıl düzenleneceği başlı başına bir meseledir. Nazife Şişman bu meseleye ilişkin fikrî çabalara giren ve belirli noktalarda teklifleri olan bir düşünürdür. Dijital kültürün genel özelliklerine ve çerçevelerine ilişkin değerlerin ardından onun bu konuya ilişkin yaklaşımını ayrıntılandırmak mümkündür.

İki Dünya Arasında Gerçeği Kaybetmek

İnsanların artık gündelik hayatlarının önemli bir bölümünü ekranlar üzerinden yaşıyor olmalarının yarattığı köklü dönüşümler, bugünün sosyokültürel gerçekliğini anlama ve açıklama çabalarının en temel meselelerinden birini oluşturmaktadır. Toplumsal yaşamın dijitalleşmesi, sosyokültürel gerçekliğin büyük ölçüde ekranlar ve internet ağları üzerinden gerçekleştirilen etkileşimler üzerinden inşa edilmesini ifade eder. Bu süreçte insanın gündelik yaşamı somut mekân ve zaman ile ekranların mekân ve zamanı arasında ikiye bölünür. Nazife Şişman meseleyi insanın bedeninde, gündelik yaşam pratiklerinde, ritüellerinde “doğal olanla yapay olanın sınırlarının belirsizleşmesi, doğal ile yapayın birbiri içine geçmesi” (2012, s. 14) sonucunda ortaya çıkan bir gerçeklik alanından hareketle sorgular. Şişman’a göre, sosyal ağlarda ve dijital ortamda kurulan iletişim sanal bir mekân ve farkında olunmayan bir zaman düzlemi üzerinde gerçekleşen yapay bir ilişkidir. Anlık, kısa süreli iletişim belli sözcükler etrafında gerçekleştiği için dijital ortamlar dilin çerçevesini oldukça daraltmaktadır. İletişim sanal ortamda gerçekleş-

şen 'delete' tuşunun varlığı ile de bitirilen bir türdür (2016, s. 87). Ancak insan esas olarak, bir 'delete' tuşuna basarak dışına çıkamayacağı, bizzat fiziki olarak mevcut olduğu, tam da bu nedenle kendisini ona zorunlu olarak dayatan bir mekân ve zaman üzerinde inşa edilen bir gerçekliğin parçası olarak var olur. Nazife Şişman, sanal ve yapay olmayan bu gerçekliği 'yaşanan alem' olarak ifade eder. Ona göre dijital çağın insanı, yapay ve sanal bir gerçeklikle somut olarak kendisini ona dayatan gerçeklik arasında gidip gelen bir hayatı yaşar. İki gerçeklik arasındaki gidip gelişler somut olanla sanal olan arasındaki sınırları muğlaklaştırır. Böylece muğlaklaşan sınırlar içinde var olmaya çalışan insanın gerçeklik algısının muğlaklaşıp belirsizleşmesi de kaçınılmaz hale gelir. Bu belirsizlik neticesinde işitmenin yerini görmenin aldığı dijital dünyada ekrandaki görüntü gerçekten daha gerçek bir hal alır. Öyle ki Baudrillard'ın bir köken ya da gerçeklikten yoksun gerçekliğin modeller aracılığıyla türetilmesini ifade etmek üzere kullandığı 'hipergerçeklik' kavramı (2003, s. 15), tam anlamıyla dijitalin dünyasında hayat bulur.

İnternet teknolojilerinin taşınabilirliğinin kolaylaşması, internet ağının genişleyip yaygınlaşması, dijital çağda bireyin istediği her an internete bağlanabilmesi gerçek ile sanalın iç içe geçme durumunu ortaya çıkarmıştır. İç içe geçme durumu öylesine karmaşıktır ki birey gerçekliği iç içe geçmişlik nedeniyle ayırt etmekte zorlanmaktadır. Bauman bu karmaşayı cep telefonlarının icadı ile bireyin gerçekte orada olmama hali ve emrine amade olma haline bağlamaktadır:

"Cep telefonunun toplumsal hayata girişi, tüm araçları ve niyetlerine rağmen özel ve genel işyeri ve ev çalışma zamanı ve eğlence zamanı 'burası' ve 'orası' arasındaki sınırları kaldırmıştır. Bir cep telefonu numarasına sahip kişi her zaman ve her yerde burada yani erişebilir olmuştur" (2018, s. 38).

Her an erişilebilir ve erişilebilir olma durumu bireyi sosyal ağ içerisinde sürekli tutma halidir. İnternette sosyal medya ağlarının varlığı ile birey sosyal ağlarda da her an erişilebilir olma durumuna sahip olmaktadır. Bu çevrimiçi hal gerçek mevcudiyetten sanal mevcudiyete geçişin adı olmuştur. Birey sanal ortamda çevrimiçi iken yani var iken gerçekte olduğu mekânda gerçekten var mıdır? Nazife Şişman sanal ortamda çevrimiçi halin varlığını dijital çağın kendi gerçekliğini ürettiği bir hal olarak tanımlamaktadır. Ona göre, üretilen gerçekliğin üzerinde yaşadığımız alemde farklı kurallar vardır ve birey çevrimiçi bir halde iken dijital dünyanın kuralları ile hemhaldir. Bu hemhal olma hali de bireyi fiziksel olarak var olduğu dünyanın kuralları içerisinde alıp başka bir alemdeki varlığına yönlendirmektedir. Gündelik hayat içinde geçişlerin kolaylığı birey için zinde olmama hali ile bir karmaşalığı birlikte getirmektedir. Birey iki dünya arsında sıkışıp kalmıştır ve gerçekte nerede olduğunun farkında değildir (2016, s. 20-21).

Dijital dünya imajların dünyasıdır. Oysa "imaj gerçekliğin bir hayaleti olarak varlıkla yokluk arasında konumlanır" (Şan, 2020, s. 7). Her şeyden öte dijital dünya fiziksel bir mekânda var olmayı ihtiva etmediğinden sanaldır. Kişinin bu ortamda sergilediği kimlik bir imajın ötesine geçmez, kurduğu ilişkiler bu imaj üzerinden kurulur. Bulunduğu mekân ve kurduğu ilişkiler de sanaldır. Bireyin oluşturduğu imaj üzerinden bir gerçeklik sergilemesi bireyi oluşturduğu imajın kendisi yapar. Böylece bireyin kendi gerçekliğini de kaybetmesine yol açar. Sonuç bireyin gerçeklikle olan bağının kopmasıdır (Şişman, 2016, s. 53). Bu dönüşüm esas olarak yaşamın dijital dünyanın ekranı tarafından işgal edilmesinin bir sonucudur. Ekranın kendisinin görüntü oluşu sosyal dünyanın görme ve görülme üzerine inşa edilmesiyle sonuçlanır. Dijital dünyanın ağlarında paylaşılan fotoğraf ve video görüntülerinin imaj üzerine kurulu sanal gerçekliği yaşanan alemin de işgal etmeye başlar. Böylece gündelik hayatın somut ve fiziksel gerçekliğinin inşasında en önemli unsurlardan birini oluşturan söz söyleme ve işitme önemini kaybeder, yerini görmeye ve görülme bırakır. Dolayısıyla Nazife Şişman'a göre insan işitmenin yerini görmenin aldığı, görüntünün gerçekten daha gerçekmiş gibi kabul gördüğü bir dünyada gerçekliği kaybetme riski ile karşı karşıyadır (2016, s. 10).

Fotoğraf ve kameranın ortaya çıkması ile o güne kadar çok da bir anlam yüklenmeyen gözün anlamı birden değişmiş, insanların hayatlarına görmeye dair başka bir anlamlandırma biçimi dahil olmuştur. Çok uzun zaman elde olan birkaç fotoğraf ve aile albümlerini evine gelen insanlar ile paylaşmaktan ve aile büyüklerinden hatıra kalmaktan öteye geçmeyen fotoğraf ve kameranın varlığı, dijital teknolojileri barındıran aygıtların fotoğraf çekme ve kamera ile video çekme özelliği barındırmasından sonra başka bir hal almıştır. Artık her an, her şey, her canlı ve cansız varlık fotoğraf çekmeye konu, bunu yapan her insan da usta fotoğrafçı olabilme özelliğine sahiptir. Böylece fotoğraf da bilgi gibi herkesin ulaşabileceği bir içerik kazanmıştır. Gündelik hayatın her alanına ilişkin fotoğraflar bir sıradanlığı da beraberinde getirmiş, fotoğrafa bakan bireyi fotoğrafa ve fotoğrafın gerçekliğine dair hissizleştirmiştir.

“Her gün yüzlerce fotoğraf ve hareketli görüntü, insanlığın içinde bulunduğu sefalet ve şiddeti gözler önüne seriyor. Her birimiz samimi olarak kendimizle yüzleşelim. Gazze’de bir açık hava hapishanesinde yaşayan Filistinlilere, 12 Ocak 2010’da Haiti’de meydana gelen depremde ölen yüzbinlere, biraz daha eskiye gidelim, 1989’da Ruanda’da iki kabilenin dünyanın gözleri önünde birbirini katledişine... Tüm bunlara, evet üzüldük. Ama tepkimiz, o görüntülerdeki vahşetin hak ettiği kadar değildi” (Şişman, 2016, s. 47).

Fotoğrafın gerçekliğin birebir aynısı olup olmadığı konusunda bile hemfikir olunamayan bir durum söz konusu iken fotoğrafın dijital platformlarda yaygın bir biçimde kullanılması, fotoğraf ile anlatılan bilgiye karşı insanı hissizleştirmekte ve fotoğraf ile verilmiş istenen mesajı sıradanlaştırmaktadır.

İnternet teknolojilerinin gündelik hayatı kolaylaştırıcı tarafı yanında insan ilişkilerini zedeleyici bir yanı da bulunmaktadır. Özellikle günümüzde insanların sorumluluk almaktan kaçma ve hoş vakit geçirme amacıyla kurdukları ilişkilerde dijital ortamlar son derece etkindir:

“Online ilişkilerin bağımlılık ve sorumluluk gerektiren gerçek ilişkilere tercih edilmesinin nedeni delete tuşuna basınca hayatından çıkarabilmenin mümkün olmasıdır. Gerçek hayatta ise boşanmak mümkün olsa da eski eşinizi çocuklarınızı ve ailenizi hayatınızdan tamamen çıkaramazsınız. Onları hiç yaşanmamış gibi kişisel tarihinizden silemezsiniz” (Şişman, 2016, s. 87).

Temelinde insanların gerçek olana dair bir adım atamama hali dijital ilişkileri var etmektedir. Birey bağımlı olduğunda ise durum farklı sonuçlar doğurmaktadır. Nazife Şişman bu sonuçların aile ve arkadaşlık ilişkilerinin bitmesine kadar ağır tahribatlar doğurduğunu düşünmektedir. Bu anlamda şöyle bir sonuç çıkarmak mümkündür: sanal ilişkiler ve arkadaşlıklar, gerçek ilişkileri ve aile akrabalık bağlarını tehdit etmektedir.

Dijital Teknolojilerin Sosyal Süreçlere Hakimiyetini Sorgulamak

Şişman’a göre, son iki yüzyılda yaşanan gelişmeler pozitif bilimlerin tekniğe uyarlanmasını ifade eden teknolojiyi üretmekle kalmamış, bilimi de teknolojinin emrine vermiştir. Böylece teknoloji insan yaşamının tüm alanlarında de facto olarak hakimiyetini ilan etmiştir. Ancak bu durum, söz konusu hakimiyet üzerinden bilimin önündeki tüm ahlaki ve toplumsal prangaların kaldırılması gerektiği savını meşrulaştırmaz. Tam aksine teknolojinin insan bedeninden sosyal süreçlerin tüm alanlarına güçlü bir şekilde nüfuz ediyor olması derinlemesine bir sorgulamaya tabi tutulmalıdır (2012, s. 29-32). Şişman, dijitalleşmenin yol açtığı görme odaklı teknolojinin toplumsal yaşamdaki hakimiyetinin Müslümanlar açısından doğurduğu sonuçları Müslümanların mahremiyet algısı ile “yaratıcılarının onları konumlandığı yer” (2012, s. 15) meseleleri üzerinden ele alır.

Sosyal bir varlık olarak insan, sanal ya da gerçek bir zaman ve mekân üzerinde diğerleri ile etkileşimleri çerçevesinde inşa ettiği bir kültürel ortamda var olur. Yaşanan alemle dijital alemin zamanı, mekânı, değerleri, normları farklıdır. Zamanlar, mekanlar, normlar ve değerler arasında sürekli gidip gelmek yeni bir insanlık durumunu da beraberinde getirir. İnsanın inanç -gerçekliğin ve/veya hakikatin ne olduğu- değer, norm

ve sembolleri bambaşka olan iki dünya arasındaki sıkışmışlığı, insanın var olma mücadelesinde kendisini diğerlerine sunma ve kabul ettirme pratiklerini de değiştirir.

Sosyal hayatın dijital alemle yaşanan alem arasındaki sıkışmışlık içinde yaşanıyor olmasıyla doğan gerçeklik kaybı kişinin ameli durumunu ve hayat tasavvurunu da dönüştürür (Şişman, 2018; Barbarosoğlu ve Şişman, 2020). Dijital ortamda var olmayı kendisine amaç edinmiş insanın tek amacı, var olduğu ortamlarda varlığını devam ettirmektir. Kişi, kendisinin kabul ettiği takipçiler ile var olduğu dijital sosyal ortamlarda kendisine bir kimlik edinir. Gerçek ya da hayali olarak oluşturduğu kimliğe yine gerçek ya da hayali beğeniler ve paylaşımlar ile şekil vermektedir. Onu takip edenler dijital ortamdaki hareketle kişinin paylaştığı kimliğin gerçekliğini test edemez. Doğal olarak insan dijital ortamlarda sergilemiş olduğu kimliği -gerçek ya da gerçek olmayan fark etmez- ile var olur. Başta takipçilerine kabul ettirdiği kimliğe uygun imaj ile kişi onu takip edenlerin karşısındadır (Şişman, 2016, s. 59).

Modern hayatın bireyin üzerine yapmış olduğu yatırım bireyin biricikliği arttıran önemli bir etken olmuştur. Bireyin kendisi gibi her yaptığı eylem de biriktir ve bu eylem herkes tarafından bilinmeli, kabul edilmelidir. Sosyal medyada eylemlerinin biricikliğini sergilemek isteyen insanın bu davranışını Şişman, Friedman'ın 'şöhret toplumu' kavramı ile açıklamaktadır. Şöhret olmak, dijital çağda beğenilirlik oranının yüksekliğiyle mümkündür. Gözetleyen gözler aracılığı ile var olmaya devam etmektedir. Daha çok paylaşım şöhret olma yolunda bireyi diğerlerinden öne geçiren bir adımdır (Şişman, 2016, s. 57). Dijital çağda bakın ben ne yapıyorum sorusu binlerce insanın her gün kendisine sorduğu ve her gün başkasını gösterdiği anlamlı bir sorudur. İnsanın bu sorudan hareketle kullandığı fotoğraflar, video, yazı ve yorumlar diğerleri tarafından onaylanmak adına sosyal medyada paylaşılmaktadır. Onaylanmak, kabul görmek ve beğenilmek ihtiyacı öylesine büyük bir ihtiyaçtır ki bireyler mahrem olması gereken sınırları da sosyal medyanın konusu haline getirebilmektedir. İnsan ne kadar çok bilgi veya içerik paylaşır, ne kadar çok tıklanma, beğeni ve yorum alırsa, dijital dünyada o kadar çok var olur. Daha çok var olabilmenin yolu her an her dakika bilgi paylaşmaktan, online olmaktan geçmektedir. Instagram fenomenleri buna en güzel örnektir. Bir gün paylaşım yapmamak, yüzlerce takipçinin o an onu görmemesi ve bir şekilde unutulması, ortadan kaybolması anlamına gelmektedir. Bu açıdan dijital alanda var olmayı kendisine amaç edinmiş birey, kendi özel hayatını ve sınırlarını paylaşmakta bir sorun görmemektedir.

Süreç fotoğraf ve kameranın icadı ile toplumların bu icatlara kadar süregelen mahremiyet algısının bir nebze değişime uğramasıyla başlamıştır belki. Ancak internet teknolojileri ile fotoğrafın gösterilme ve paylaşılma hızı yaygınlaştıkça toplumların görme, gösterme, gözetleme ve mahremiyet algısı da biçim değiştirmiştir. Kadim toplumalarda bireyin kendi özel hayatına ilişkin kuralları vardır. Bu kurallar içerisinde insan, özel hayatını saklı tutar ve açığa çıkarmaktan çekinir. Dini, mezhebi, ırkı ne olursa olsun özel alanı saklı tutma hali birçok toplum için geçerlidir. Ancak bugün dijital ağların işgali altındaki sosyal dünyada söz konusu kurallar geçerliliğini yitirmiştir. Hem Doğuda hem Batıda var olan özel-kamu ayrımı ortadan kalkmış, özel hayat korunması ve muhafaza edilmesi gereken bir alan olmaktan çıkmıştır (Şişman, 2016, s. 62,63).

Fotoğraf ve kameranın yaygın kullanımı, insanın her anına dair kendisini bir görsel ile ifade etmesi dijital çağda mahremiyet algısını yeniden değerlendirmeye neden olmaktadır. Ancak Nazife Şişman mahremiyet algısının dönüşümünü sorgulamakla yetinmez. Söz konusu süreci Müslümanın yaratıcısı ile ilişkisini dönüştürmesi açısından da sorgular. Ona göre mahremiyetin dönüşümüyle Tanrı ile insan arasındaki kadim bağda bir zedelenme meydana gelmiştir. Şöyle ki Tanrı en büyük güç ve her şeyin yaratıcısı olan konumunu giz ve bir sır perdesi altından insana hissettirir. Tanrı varlığını apaçık göstermeyerek açık olandan statü bakımından üstündür. Her şeyi gören ve gözleyendir; ancak görünmez ve gizlidir. Gizli olanda

bir sır, bir muamma vardır. İnsan da somut olmayan bu gücün varlığını kabul eder ve kendini gizleyen Yaratıcısına inanır. Tanrı bir sır olarak gizli olanın sırrını, gücünü ve varlığındaki manevi değeri her an hissettirir:

“Kameranın insan hayatına girişyle birlikte görme, görülme gibi felsefi boyutu da olan kadim meselelerin; mahremiyet, ifade hürriyeti gibi hem eskiden beri var olan ama aynı zamanda çağdaş insan hakları diline de tercüme edilebilecek sorunların nasıl bir değişim geçirdiğini tespit etmek önemli. Görme ve görülmenin metafizik bir boyutu vardır esasında. Yaratıcının görüntü ile temsilinin yasaklanmış olması doğrudan bir gönderi ile değil semboller yoluyla temsil edilebilmesi de hakikat ile görüntü arasındaki ilişkiyi metafizik ve felsefi boyutta açıklayıcı bir örnektir” (Şişman, 2016, s. 49).

Gören ve görünen arasındaki fark görenin statü bakımından görüne göre daha üst bir kademe oluşudur. Gözleme ve gözetlemeye toplumlar içinde iktidarı elinde bulundurmak isteyen güç adaydır. Tarihsel süreç içerisinde devlet gözetlemek, yığınları denetim altında tutabilmek adına gözleyen güç olmuştur. Bu gücü elinde bulundurmak için çeşitli denetim ve gözetim araçları kullanmıştır. İktidarı elinde bulunduran güç tarafından denetlenen grup ise bu denetimin farkında olduğu andan itibaren denetim altında olmayı kişisel hak ve özgürlükler bağlamında ele almıştır. Bugün gelinen noktada ise devletin ya da gücü elinde bulundurmak isteyen grupların gücü altında tutmak istediği yığınlar da elde edeceği bilgileri insanlar internet teknolojilerinde sosyal medya aracılığıyla gönüllü olarak paylaşmaktadır. Beğeni ve zevklere dair yapılan herhangi bir paylaşım, kişiyi, gözleyen diğer insanlar tarafından izlenen kişi statüsüne getirmekte ve kişiye dair bilgiler, onu izleyenler tarafından kayıt altına alınmaktadır. Kişi gündelik hayatın en özel alanlarına dair yaptığı paylaşımlar ile onu izleyenler karşısında apaçık ve savunmasızdır. Kişi özel hayatı ile ilgili yaptığı paylaşımlar ile hem kendisini teşhir etmiş hem de mahrem olanı paylaşarak kendisini apaçık hale getirmiştir. Onu izleyen, gözleyen ve denetleyen birçok göz arasında artık kişinin bir gizli bir tarafı kalmamıştır. Nazife Şişman bu kadar apaçıklık arasında insanın bireysel ibadetlerini manen ne kadar yapabildiği sorusunu sormaktadır. Buna da cevap olarak bireysel olarak Yaratıcı ile insan arasında kalması gereken ibadetlerin dahi sosyal medyanın konusu olabildiğini söylemektedir (2016, s. 61).

Nazife Şişman’a göre dijital teknolojilerin *de facto* hakimiyeti açısından ele alınması gereken bir diğer alan; bilginin kendisi, üretimi ve dolaşımında ortaya çıkan dönüşümlerdir. Dijital Çağ; bilgi, iletişim ve eğitim teknolojilerinin geldiği boyut üzerinden tanımlanmalı ve sorgulanmalıdır. Şişman meseleyi bilgiye ulaşmanın hızı ve yöntemi, bilgiyi elinde bulunduranların otoritesi ve bilginin gerçekliği üzerinden olmak üzere üç ana başlıkta inceler.

15. yüzyılda matbaanın icadına kadar hâkim olan sözün ve sözü dinleyen kulağın ontolojik önemi matbaanın icadı ile azalmıştır. 15. yüzyıla kadar bilgi ve bilgi üretme süreci matbaanın icadı ile somutlaşmış ve bilginin yayılımı kolaylaşmıştır. İslam dünyasında da bir sözü veya bir bilgiyi bir alimden dinleyerek bilgi risalesinde yer alma anlayışı, bir kitap içerisinde toplanan bilginin yaygınlaşması ile önemini yavaş yavaş yitirmiştir. Kitabın yayılımı arttığında bilgiye ulaşılabilirlik daha da kolaylaşmış ve bir alimin yanında ustalaşma, yerini bireyin kendi çabası ile uzmanlaşmasına bırakmıştır (Şişman, 2016, s. 17). Bugün gelinen noktada ise matbaanın icadından sonra içeriği, elde etme yöntemi ve ulaşılabilirliği değişen bilgi; internet teknolojileri aracılığı ile çok daha farklı görünürlüğü olan bir içerik kazanmıştır. Şişman’a göre bilgi günümüzde silsile ve kitaptan bağımsız tek başına gerçekliği olan bir olgudur. Dijital ortamda Google, Facebook, Twitter, Wikipedia gibi bilgi kaynakları bilgiyi daha ulaşılabilir ve paylaşılabilir bir hale getirmiştir. Bilgi, geçmişte hiç olmadığı kadar insanlığın hizmetindedir. Bu durumun olumlu sonuçları olduğu gibi olumsuz birçok sonucu da bulunmaktadır. Şişman’a göre bilginin ulaşılabilirliği bilginin statüsünde bir değişiklik yapmıştır. Bilgi artık orada duran, ulaşmak için çokça çaba harcayabileceğimiz bir konumda değildir. Verileri dijital ortamda elde eden bireyin hız temelinde derinliği olmayan bilgiler aracılığı ile derin düşünce ve nitelikli bilgiye ulaşma imkânı ortadan kalmıştır. Şişman’a göre “sadece

niceliksel olarak bakıldığında bile çocukların ve gençlerin okuma yazma ile ilgili ciddi sorunları olduğu görülmektedir” (2016, s. 33). İnternet teknolojileri ile bilgi her an elimizin altındadır. Birey istediği her an bilgiye ulaşabilir, istediğinde bilginin formatını değiştirebilir ve istediği ortamda elde ettiği bilgiyi paylaşabilmektedir. Geçmişte bilginin otoritesi altında çabalayan bireyin yerini bugün insanın otoritesi altındaki bilgi almıştır (Şişman, 2016, s. 18).

Şişman, dijital çağda bilgiye yönelik bilginin doğruluğu konusunda da bir şeffaflaşma olduğunun altını çizmektedir. Ona göre sözgelimi hiç fizik dersi almamış biriyle Nobel ödüllü bir fizikçi, Wikipedia’daki fizik başlığının içeriğini değiştirme hususunda eşit oranda hak sahibidir. Çünkü bu yayınlarda vurgulanan, yetkinlikten ziyade haklardır (2016, s. 16). Yirmi yıl öncesine kadar bilgi sahibi olan kişinin ehliyeti o bilgiye yönelik alandaki uzmanlığı olmuşken geçen yirmi yılda dijital ortamda bilginin sınıranabilirliğinde kullanılan araç, beğen butonu olmuştur. Bu durum bilgiyi itibarsızlaştırmakta ve bilgiyi bir malumata dönüştürmektedir (Şişman, 2016, s. 17).

Dijital dünyanın kendi gerçekliği içerisinde ürettiği bilgi akıllı saat ve akıllı telefonlar aracılığı ile her an bireylerin karşısındadır. Bilgi insanın, insan bilgiyi talep etse de etmese de her an hizmetindedir. Sosyal medya ortamlarındaki ilgiler çerçevesinde çeşitlenen reklamlar her an bireyin gözünün önündedir. Şişman sanal ortamda yer alan her bireyin karşısına farklı reklamların çıkmasının tesadüfi olmadığını düşünmektedir. “Bir zamanlar haritacılar nasıl dünyanın haritasını çıkardıysa Zuckerberg de (Facebook kurucusu) toplumsal ilişkilerin haritasını çıkarmayı hedeflediğini söylüyor Facebook’ta...” (Şişman, 2016, s. 57). İnsanlar kendi beğenilerini, kendilerine özel fotoğraf ve videolarını paylaşarak, diğerlerinin beğenilerine, fotoğraf ve videolarına yorumlar yaparak veya onları beğenerek dijital platformda oluşturulan kendilerine dair bir beğeni, zevk ve düşünce haritasına katkıda bulunmaktadır. Dijital ortamda bireyin her hareketi dijital hafızaya bir veri olarak kaydedilmekte, bu verilere dayalı olarak oluşturulan bilgiler kullanılarak bireyin ihtiyaç haritası oluşturulmakta ve oluşturulan haritaya ilişkin veriler bireye dayatılmaktadır (Şişman, 2016, s. 57). Birey sosyal medyada var olduğu her an, dijital tüketim verileri ile kuşatılmaktadır. Tüketimi özendirici içerikler ile dijital çağ bireyinin tüketme alışkanlığı biçimlendirilmektedir.

Nazife Şişman dijital ortamların ekonomik olarak kapital sisteme yeni bir boyut kazandırdığını düşünmektedir. Ona göre ekonomide üretici ve tüketici olarak iki ayrı uç olarak ele alınan kavramların dijital çağıyla birlikte bir aradalığı söz konusudur. Dijital çağda insanlar üretilen bir şeyi kullanarak tüketici konumdadır. Hiçbir ücret ödemediği Facebook, Instagram ve Twitter gibi hizmetleri diledikleri gibi kullanmaktadır. Ancak aldıkları hizmetlere içerikler sunarak aynı zamanda üretici konumundadırlar. İnsanlar dijital ortamda kendisine sunulan içeriklerle de tüketime teşvik edilmektedir:

“Mesela Abant İzzet Baysal Üniversitesi son sınıf öğrencisi Asuman’ın Facebook sayfasında bir gelinlik firmasının reklamı yer alıyor artık. Çünkü bir ay kadar önce nişanlandı ve statüsünü nişanlı olarak değiştirdi. Ama o ekonomi okumuş olmasına rağmen statüsü ile reklam arasında herhangi bir bağlantı kurmadığı gibi ‘Ay tam da ihtiyacım olan şeyler’ naifliğinde bakıyor meseleye” (Şişman, 2016, s. 67)

Nazife Şişman bu uygulamaları kullananların aslında hiçbir ücret ödemediği hizmetleri aldıklarını kabul etmemektedir. Şişman’a göre kullanıcılar hem maddi hem de manevi bir bedel ödemektedirler. Her şeyden önce bu platformlara içerik sunarak hem gönüllü bir şekilde kimlik ve kişilik bilgilerini kayıt altına aldıkları hem de bedava hizmetleri alırken maruz kaldıkları reklamlar doğrultusunda alışveriş yapmaktadırlar.

Kapital sistem devamlılığını sağlamak için gündelik hayatın her anını sisteme dahil etmek adına yoğun bir çaba içerisinde. Kapital sistem dijital platformlardaki içerikleri de kapital sistemin konusu yapmıştır. Bireyler Facebook ortamında

karşılaştığı ya da sürekli maruz kaldığı reklamlar ile tüketime özendirilmekte, böylece sistem çarkının bu açıdan da dönmesi amaçlanmaktadır. Fakat son zamanlarda gelişen noktada özellikle Instagram üzerinden gündelik hayatın her anı kapitalizme konu olmaktadır. Fenomenler kullandıkları ve memnun kaldıkları ürünlerinin tanıtımını yaparak sisteme hizmet etmektedirler:

“Mesela özel hayatını periyodik YouTube videosu olarak yayınlayan ‘şallı’ bir genç kız elinde tuttuğu güzellik ürününün reklamını yapıyor. Yani mahrem hayatını bir veri olarak pazarlamış oluyor. Bu konunun uç noktasına yani herkesin özel hayatını pazarlamaya başlayacağı bir durumun vehametini işaret ediyor (Şişman, 2016, s. 70).”

İnternet teknolojilerine erişim kolaylığı, siyaset kurumunun da dijital ortamları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmasının önünü açmıştır. Devletler istediği devlet ve topluluk hakkında dijital ortamlardan hareketle istihbarat sağlayabilmekte ve veri toplamaktadır. Nazife Şişman internet teknolojilerinin ve ağların, birçok açıdan kolaylık sağladığını düşünmektedir. Ancak aynı internet teknolojilerinin ve ağların; insanların ve toplumların yaşadığı problemleri önlemede etkili olmadığını da altını çizmektedir. Özellikle Amerika’nın son Irak savaşında internet aracılığı ile birçok insan imza toplayarak savaş karşıtı ve Amerika aleyhtarı görüşlerini internet ortamında paylaşmış; ancak savaş olması gereken şiddeti ile devam etmiştir (2016, s. 80). Nazife Şişman’a göre dijital ortamda insanların sürekli göz önünde bulundurmaları gereken husus, sadece tıklamak, beğenmek ya da yorum yazmak ile herhangi bir soruna çözüm üretmenin mümkün olamayacağıdır.

Sonuç

İnsanlığın kadim dönemlerinden günümüze kadar teknik ve insan arasındaki ilişki hep var olagelmıştır. İnsanın hayatını kolaylaştırmaya yönelik teknolojik çalışmalar kimi dönemlerde bu özelliğe hizmet etmiştir. Kimi zamanlarda amacının dışındaki anlamları beraberinde getirmiştir. İlk yapılan aletten günümüz teknolojisine her teknolojik ürün insan hayatını etkilemekte, değiştirmekte ve dönüştürmektedir. Teknoloji beraberinde gündelik hayatı kolaylaştırmaktan öte sahip olduğu kuralları ile yeni bir toplum oluşturmakta ve var olan toplumu da biçimlendirmektedir. Her türlü veri ve bilginin bir ekran üzerinde gösterildiği ve internet aracılığıyla muazzam bir hızla paylaşıldığı günümüz dünyasında enformasyon teknolojilerinin kullanımı yeni bir sosyokültürel gerçekliği üretir. Ekranlar üzerinde gösterilen imajlar aracılığıyla üretilen bu sanal sosyokültürel gerçekliğin yeni bir toplum tipinin doğuşuna da kaynaklık ettiği görüşü, bugünün sosyal bilimcilerinin pek çoğunun fikir birliği içinde olduğu bir husustur. Enformasyon teknolojilerinin ve dijitalleşmenin toplumsal hayatın hemen her alanına derinlemesine bir şekilde nüfuz etmesinin toplumsal süreçleri nasıl inşa ettiği, gerçekliği anlamlandırma ve deneyimleme biçimlerini nasıl dönüştürdüğü, tüm bu süreçler sonucunda ortaya çıkan yeni toplum tipinin temel niteliklerinin neler olduğu gibi meseleleri anlama ve açıklama çabası, bu alanda geniş bir literatürün doğuşuna kaynaklık etmiştir.

Nazife Şişman’ın çalışmaları, özellikle de *Dijital Çağda Müslüman Kalmak* isimli eseri, söz konusu literatürün teorik yaklaşımları ve kavramsal çerçevelerinden hareketle dijital çağın Müslüman dünyadaki izdüşümlerini arama, eleştirel bir gözle sorgulama ve teknolojinin Müslüman toplumları nasıl dönüştürdüğüne dair bir perspektif oluşturma çabasını ihtiva eder. Şişman bu çaba doğrultusunda meseleyi, somut olarak yaşanan gerçeklikle dijital dünyanın gerçekliğinin iç içe geçmesi sonucu ortaya çıkan bir gerçeklik kaybı; dijital teknolojilerin gündelik hayata hakimiyetinin biçimlendirdiği kültür; bu kültürün Müslümanın dünyaya bakışı ve kimliğine etkileri; dijitalleşmenin bilginin üretimi, niteliği ve dolaşım hızında getirdiği dönüşümlerin sonuçları olmak üzere dört ana boyut üzerinden ele alır.

Dijital çağın iletişim teknolojilerinin gerçekliği deneyimleme ve inşa etme biçimlerini nasıl değiştirdiği meselesini sanal olanla somut olan gerçeklik arasındaki ayrımın ortadan kalkışını merkeze koyarak irdeler. Bu çerçevede doğal olanla yapay olanın belirsizleştiği dünyanın somut örneklerini sorgular. Bu somut örneklerin analizinde Bau-

man'ın akışkanlık kavramından hareketle hem her yerde hem de hiçbir yerde olmanın sonuçlarına, bireyin zaman ve mekân içinde parçalanmışlığına yaptığı vurgunun izleri açık bir şekilde görülür. Şişman, yine somut örnekler üzerinden bireyin, dijital dünyanın yapay kuralları ile hemhal olmasının onu nasıl başka bir aleme taşıdığını analiz eder. Bu başka alemde, Baudrillard'ın gerçek olanla sahte ve düşsel olan arasındaki farkın ortadan kalkışını, hatta gerçek olmayanın gerçek olandan daha gerçek hale gelişini ifade eden hipergerçekliği bulmak mümkündür. Yine Şişman'ın Gazze, Ruanda ve Haiti'de yaşananların bilgisine görüntüler aracılığıyla ulaşmanın yol açtığı anlam kaybına ilişkin görüşleri Baudrillard'ın Körfez Savaşına ilişkin analizleriyle örtüşür.

Şişman'ın, dijital teknolojilerin gündelik hayattaki hakimiyeti üzerinden bireyin kimliği ve onu sunma biçimlerinde, mahremiyet algısında yaşanan dönüşümlere yönelik sorgulamalarında Robins ve van Dijk'in bakış açılarının izleri bulunmaktadır. Robins'in kimliğin üretimi ve sunumunda görme esasına yönelik imajlara, dijital ortam ve sosyal medyada onaylanma, yorum alma, beğenilme arzusunun doğurduğu sonuçlara ilişkin görüşleri, Şişman'ın Müslüman dünyada değişen kimlik ve mahremiyete ilişkin yorumlarında da mevcuttur. Dijk, taşınabilir araçlarla bireyin sürekli bir ağ içinde oluşuyla biçimlenen sosyalleşme süreçlerini, çalışma hayatının düzenlenmesini ve gündelik hayatı ağ toplumu kavramsallaştırması üzerinden analiz eder. Şişman'ın benzer bir analiz çerçevesini online ilişkilerin bağımlılık ve sorumluluk gerektiren gerçek ilişkilere galebe çalmasını açıklarken kullandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Castells, dijital toplumda bilginin konumunu bilginin gerçekliği, bilgiye ulaşma hızı ve bilgiyi elinde bulunduranların otoritesi çerçevesinde ele alır. Şişman da bilginin statüsü, ulaşılabilirliği, derinliği olmayan malumatlar haline gelişi gibi konuları aynı boyutlar üzerinden yorumlar. Şişman'ın dijital kültür ve onun Müslümanların dünyasındaki etkilerini anlama ve açıklama çabalarında benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu örnekler bütünsel bir şekilde değerlendirildiğinde, onun içinde bulunduğumuz dijital çağda hayatımızı istila eden iletişim teknolojileri ve aygıtlarının hayatın anlamını hangi parametreler üzerinden nasıl inşa ettiğine dair pek çok soruya cevaplar aradığı görülür. Şişman'ın bu arayışındaki kılavuzları ise esas olarak literatürde mevcut olan teorik yaklaşım ve kavramsal çerçevelerdir. Bu anlamda Müslüman dünyanın dijitallikle imtihanının mikro ölçeklerde sorgulanması, Müslümanların gündelik hayatındaki dönüşümler ile fıkıh ve şeriat arasındaki mesafenin gün geçtikçe açılması, Müslüman dünyada dijitalliğe ilişkin nasıl bir dilin ve söylemin üretileceği, bir tavır olarak dijitalliğin hangi yönlerinin nasıl karşılanacağı halen çalışılmaya muhtaç önemli konular olarak Müslüman dünyadaki sosyal bilimcilerin önünde durmaktadır.

Kaynakça

- Auge, M. (2017). *Yer-Yok*. (T. Ilgaz, Çev.) İstanbul: Daimon Yayınları.
- Barbarosoğlu, F. ve Şişman, N. (2020). *Karantina günlerinde evin e-hali*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Baudrillard, J. (2003). *Simülakrlar ve simülasyon*. (O. Adanır, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bauman, Z. (2014). *Parçalanmış Hayat: Postmodern ahlak denemeleri*. (İ. Türkmen, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2016). *Akışkan aşk*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Bauman, Z. (2018). *Akışkan modern dünyadan 44 mektup*. (P. Sıral, Çev.) İstanbul: Habitus.
- Bauman, Z. ve Lyon, D. (2018). *Akışkan gözetim*. (E. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Castells, M. (2005). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür, Ağ toplumunun yükselişi* (cilt I). (E. Kılıç, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Çamdereli, M. (2018). *Din ekranda nasıl durur? Medyada dinin popüler temsilleri*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Dağ, A. (2020). *İnsansız dünya Transhümanizm*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Dereli, M. D. (2019). Dini kimliklerin siber uzamda akışkanlaşması. *insan&toplum*, 9(1), 85-115. DOI: 10.12658/M0301.
- Dereli, D. (2020). *Sanala veda: Sosyal medya ve dönüşen dindarlık*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Dijk, J. V. (2016). *Ağ toplumu*. (Ö. Sakin, Çev.) İstanbul: Kafka Yayınları.
- Han, B.-C. (2017). *Şeffaflık toplumu*. (H. Barışcan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Karaarslan, F. (2015). Post seküler dinin halleri: Dinin dijitalleşmesi. M. Çamdereli, B. Ö. Doğan ve N. K. Şener (Dü) içinde, *Dijitalleşen Din: Medya ve Din* (s. 13-41). İstanbul: Köprü Yayınevi.
- Robins, K. (2013). *İmaj: Görmenin kültür ve politikası*. (N. Türkoğlu, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Şan, E. (2020). İmajı düşünmek. *Cogito*(97), 5-17.
- Şişman, N. (2012). *Yeni insan: Kaderle tasarım arasında*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Şişman, N. (2016). *Dijital çağda Müslüman kalmak*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Şişman, N. (2018, Ocak 24). Nazife Şişman: <http://nazifesisman.com/yeni-medya-yeni-ilmihal/> adresinden alındı
- TDK. (2021, 05 05). Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı

MEDIAD

Medya ve Din Araştırmaları Dergisi | Journal of Media and Religion Studies

Digitality and Religion in the Thought of Nazife Őıřman

Ömür Nihal KARAARSLAN

Aylin Yonca GENÇOĞLU

Extended Abstract

The subject of this article is the ideas by Nazife Őıřman on digital culture and forms of relationship between this culture and religions. With the rapid development of information technologies, digital processes have begun to influence almost every sphere of social life. Some social scientists even name the modern age a digital age and developed literature has already been formed in the social sciences for this sphere. Zygmunt Bauman has tried to identify the modern age with the notion of fluidity, analyzing how digitalization caused fluid lives and extended its spheres of supervision and control. Similarly, based upon disputes on reality and truth, Jean Baudrillard has made attempts of identification and understanding based on simulation and simulacra distinction. Manuel Castells and Jan Van Dijk have attempted to understand the present process using the notion of the network society. According to Dijk, communication, socialization and working life arrangement of people are being realized in recent years through networks provided by the internet and such networks influence entire daily life, which indicates the second greatest discovery, namely the internet, after the discovery of the alphabet. According to Castells, information-based relations are realized using networks. The most important feature of the technological revolution is that information production is realized utilizing technological devices and the authority of information holders becomes more problematic as the speed of access to information increases. Also, problems related to the authenticity of information occur. According to Robins, in the digital age, individuals exhibit identities through images they shaped, where the determinant element is likes, clicks, and comments, which enable them to continue their existence, as individuals desire to be liked, commented, and by this way paid attention to by others. According to Bauman, relationships in social media are instant and temporary, but despite this fact, people continue their addictedness to the digital world, as an isolated/lonely individual can satisfy only his desire of being paid attention in digital networks. Existing in digital networks, he becomes present everywhere, at the same time being absent everywhere.

Transition to digital technology has brought its society, culture, and individual, too, which inevitably created various disputes, where Muslims and religious people, in general, are involved. The most important subjects of such disputes are the religious identities of Muslims and that how they are going to encounter the digital culture and live their daily life, as daily life is shaped in the digital culture as time goes on and in such a situation, arrangement of their daily life is a matter in itself. Nazife Őıřman is a thinker, who made attempts of ideas and suggestions for some points.

Nazife Şişman determines that being online in a virtual platform is a situation where the digital age produces its own reality. The generated reality has different rules compared to the world we live in. Online individual life according to the rules of the digital world, as he exits the world he physically exists in and enters another world. In daily life, the easiness of passing from the real world into the virtual one brings chaos to an individual's life. He is squeezed now between two worlds and is not aware of his surroundings. The digital world doesn't include any existence in a physical location and exists only virtually. An identity exhibited by an individual in this environment cannot go beyond an image. His relationships are established on this image. The environment he is present in and the relationships he establishes are only virtual. The exhibition of reality through the created image causes severance with physical reality. Internet technologies facilitate daily life, but on the other hand, they have harmful damage on human relationships. Relationships established in social networks and digital environments are artificial relationships realized in virtual sites and time, where any relationship can be ended with just one touch. People avoid their responsibilities to spend a good time, which causes severe damages to their relationships, including failure in relationships within families and with friends. Virtual relationships and friendships threaten real relationships and family ties.

With the development of internet technologies, the speed of display and sharing of a picture has increased substantially. The perception of seeing, showing, watching and privacy has also been transformed. Since ancient societies, people always had definite rules concerning the private life of an individual – a frame that enables an individual to keep his private life reserved and to avoid revealing it, which includes Muslims, too. However, today, in the world under the occupation of digital networks, privacy rules of Islam have lost their validity. Private life is no more perceived as something that should be protected and preserved. In Islam, the Creator is one who is not seen but sees everything. Therefore, there is a hierarchical relationship between the Observer and the observed. Muslims exhibit their entire private life in social networks without questioning, which transforms their relationship with their creator. Information sources as Google, Facebook, Twitter, Wikipedia, etc. has made information more accessible and shareable, thus making information serve humanity more than ever before. Doubtlessly, this new situation has advantages and disadvantages. Accessibility of information caused a change in its status. It is no more something far from us, for which we have to strive and make attempts to reach. Obtaining data in the digital environment, an individual is no more able to access qualitative knowledge through deep thinking, as the speed of access to information brought with it superficial information.

Şişman makes attempts to understand and explain the digital culture and its influence on the Muslim world. According to him, social life is occupied by communication technologies. She keeps seeking many questions on how digitalization changes the meaning of life. Evaluated as a whole, such attempts can show that signposts in her quest mainly are the theoretical approaches and conceptual frameworks existing in the literature.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

The authors' contribution rates in the study are equal.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale iThenticate yazılımıyla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism was detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamındaki kurallara uyulmuştur.

In this study, the rules stated in the "Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive" were followed.